

ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ: ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ

Қамбаров Абдумутал Ахаджонович
Фарғона давлат университети профессори в.б.
Фалсафа фанлари номзоди, доцент
+998-90-535-12-98

Аннотация

В данной статье даются информации об общественно-политических, экономических движений таких представителей жадидизма Ферганской долины как Обиджон Махмудов, Хамза Ҳакимзода Ниёзий, Чўлпон, Исҳоқхон Ибрат, Муҳаммадшариф Суфизада.

Annotation

In this article is given history of Jadid at the beginning of XIX century in Ferghana and its members: O.Makhmudov, H.H.Niyoziy, Chulpon and is informed their movement of public-political a economical.

Ключевые слова: жадидизм, просвещенец, царизм, просвещение, общественное, культурное, просвещенское, автономия, наука, бедность, техника, метод жадидизма, партия(часть).

Key words: social, cultural, autonomy, science, poor, technical, enlightenment.

XIX аср охири XX аср бошларида Туркистон, Кавказ, Татаристон ҳаётида муҳим аҳамият касб этган ижтимоий-сиёсий, маърифий ҳаракат [1,519] бўлиб, XIX асрнинг 80-йилларида дастлаб Қримда машҳур маърифатпарвар Исмоилбек Гаспиринский (Гаспирали) раҳбарлигида вужудга келган. Кейинчалик бу ҳаракат секин-аста Туркистон бўйлаб ёйила бошлади. Бу ижтимоий ҳаракатга бевосита ўша даврнинг барча соҳаларда фаолият олиб бораётган миллат истиқболини ўйловчи тараққийпарвар кучлар бирлаша бошладилар. Шу асосда жадидлар ҳаракати тарихий бир шароитда Туркистон

минтақасида ривожланиш учун ўзига қулай замин топди. Уларнинг асосий ғоялари ва мақсадлари мамлакатни ўрта асрларга хос бўлган қолоқлик ва диний хурофотлардан озод этиш, шариатни ислоҳ қилиш, халққа маърифат тарқатиш ва шу асосда мустақил ҳукуматни барпо этиш учун курашдан иборат бўлган эди.

Мамлакатни қолоқликдан, турғунликдан олиб чиқиш мақсадида ишни мактаб ва таълим ислохотидан бошлаган жадиждлар бир-бири билан боғлиқ бўлган қатор йирик муаммоларга дуч келдилар. Бу жараёнда жадиждчилик ҳаракатининг ўзи ҳам, унга бўлган муносабат ҳам ўзига хос такомиллашув эволюциясини ўтайди. У тор маърифий ҳаракатдан кенг ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, мафкуравий ҳаракатга айланди. Миллий тараққийпарварлар ўз фаолиятида давлат ва унинг қурилишидан тортиб, жамият ва унинг маънавий ҳаётигача бўлган барча масалаларни қамраб олишади.

Жадижд намояндалари нима ҳақида, илм-фаннинг қайси соҳасига доир масалалар юзасидан фикр юритмасинлар, инсон ва унинг мукаррамлиги, ақл-идроқи, ноёб фазилатлар эгаси эканлигига эътибор қаратиб, инсон омили муаммосини ўртага ташладилар. Шунингдек, жадиждчилик олдинга сурган асосий ғоялар маърифатпарварлик ва миллий истиқлол бўлиб, улар бу ғояларни рўёбга чиқариш учун фидокорларча курашувчи инсонлар эканликларини ҳам амалда, ҳам илм-фанда ва маданий баҳсларда кўрсата олдилар.

Буларни ўрганишдан “...асосий мақсад шуки, тарихимиз, маданиятимиз, динимизга алоқадор бир варақ қўлэзма бўлса ҳам, уларни тўплаш, халқимизни, ёшларимизни таништириш, бизнинг қандай буюк ва бетакрор иеросимиз борлигини англашиш, фарзандларимизни шу улуг меросга муносиб этиб тарбиялашдан иборат”[2,471].

XIX аср охири XX аср бошларида бошқа ўлкаларда бўлгани каби Фарғона водийси тарихида ҳам жадиждчилик алоҳида аҳамият касб этади. Фарғона водийсида хур фикрли ва тараққийпарвар кишиларнинг айрим гуруҳлари томонидан ташкил этилган маданий-маърифий жамият ва уюшмалардан жадижд ҳаракатлари шаклланди. Жумладан, “...чоризм мустамлакаси даврида маърифат ғоясини баланд кўтариб чиққан жадижд боболаримизнинг фаолияти бунга ёрқин мисол бўла олади”[3,49]. Обиджон Махмудов, Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий, Чўлпон, Исҳоқхон Ибрат,

Муҳаммадшариф Сўфизода каби жаид намоёндалари Биринчи Президентимиз таъкидлаганларидек, - “...маърифатпарвар, фидойи инсонларнинг ўз шахсий манфаати, хузур-ҳаловатидан кечиб, эл-улус манфаати, юртимизни тараққий топтириш мақсадида амалга оширган эзгу ишлари авлодлар хотирасидан асло ўчмайди”[3,49].

Туркистонда ҳукм сурган фавкулотда қалоқ иқтисодий, ижтимоий ва маданий шароитда яшаган халқларни маърифатлаштириш, жамият ҳаётида ижтимоий ва маданий ислохотлар ўтказиш ҳамда пировардида эрк ва ҳуррият гоёларини ҳаётга татбиқ этиш мақсадида Фарғона жаидлари тарихий вазият тақазоси билан ўз ҳаракатларини бошлайдилар. Жаидларнинг аксар вакиллари ёшларга даставвал диний таълим билан бир қаторда дунёвий фанларни ўқитишни, шу жумладан, жуғрофия, сиёсат ва аниқ фанларни ўқитишни кун тартибига қўйдилар. Улар мусулмон мактабларининг таълим усули ва дастурларини ислоҳ қилиб, янгича усулдаги мактабларни очдилар..

Туркистон, айниқса Фарғона водийсидаги жаидчилик ҳаракатининг илғор вакили, йирик сармоядор, ношир ва жамоат арбоби, асли Марғилонлик Обиджон Маҳмудов биринчилардан бўлиб 1914 йилда Қўқонда босмаҳона ташкил қилади. Шунингдек, 1914-1917 йиллар мобайнида Қўқонда Обиджон Маҳмудов ўзининг муҳаррирлигида нашр қилинган “Садои Туркистон”, “Тирик сўз”, рус тилида чиққан “Ферганское эхо” газеталарида миллат дилидаги гапларни ўз саҳифаларига кўчириш билан кифояланмай, қандай ишларни биринчи навбатда амалга ошириш масаласини кўрсатиб беради.

XX аср бошларида содир бўлаётган муҳим ижтимоий-сиёсий ҳодисалар Ҳамза ҳаётига, унинг ижодкор сифатида шаклланишига кучли таъсир кўрсатди. 1905 йилдаги инқилобий ҳаракатлар Русиянинг чекка ўлкалари халқларида маърифат, озодлик, истиқлол сари интилишларига туртки бўлди. Унинг ижодига, айниқса, Исмоилбек Гаспринскийнинг “Таржимон”, Фотиҳ Каримийнинг “Вақт” газеталари, Ризо Фахриддиннинг “Шўро” журнали, шу билан бирга, ўзбек тилида Тошкентда чиқа бошлаган Исмоил Обидийнинг “Тараққий”, Мунавварқори Абдурашидхон ўғлининг “Хуршид”, Абдулла Авлонийнинг “Шухрат” газеталари кучли таъсир кўрсатди[4,386]. Улар билан алоқа ўрнатиш орқали Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ўзининг дастлабки шеър ва мақолаларини мазкур газета ва журналларда чоп этира бошлади.

1914 йил 11 сентябрда жадидчилик ҳаракатининг буюк раҳнамоси Исмоилбек Гаспрали вафоти муносабати билан ҳамма жадид ижодкорлари сингари Ҳамза ҳам ўз ҳамдардлигини билдириб, “Явмул-вафот” (Садойи Фарғона, 1914 йил 24 сентябрь) мақоласини ва “Марсия” (Садойи Фарғона, 1914 йил 28 сентябрь) шеърини эълон қилади.

Ҳамзанинг ташаббуси билан 1914 йилда дастлаб Марғилонда, кейин эса Қўқонда усули жадид мактаблари очилади. Ўзи очган усули жадид мактаблари учун “Енгил адабиёт”, “Ўқиш китоби”, “Қироат китоби” каби дарсликларни яратади. 1915 йилга келиб Ҳамза қўқонлик маърифатчилар билан ҳамкорликда усули жадид мактаблари учун дарсликлар нашр қилиш, ўқувчиларни Тошкент ва бошқа шаҳарларда босмадан чиққан дарсликлар билан таъминлаш мақсадида “Ғайрат” китобхонасини ташкил қилади. Бу китобхонада Саидрасул Саидазизовнинг “Устози аввал”, Мунавварқорининг “Адиби аввал”, “Адиби соний”, Махмудхўжа Бехбудий ва Абдулла Авлонийларнинг дарсликлари ҳам кўп нусхаларда бўлган[4,387,]. Ҳамза ҳам бошқа жадид намоёндалари сингари ўзининг сахна асарлари билан алоҳида ажралиб туради. 1915 йилда ёзилган “Заҳарли ҳаёт ёхуд ишқ қурбонлари”, 1917 йилда ёзилган “Ўч”, “Муҳторият ёки автономия”, 1918 йилда ёзилган “Ким тўғри?”, “Бой ила хизматчи” драмалари шулар жумласидандир. Шу билан бирга ўша даврда Ҳамза муҳаррирлик қилган “Кенгаш” журнали Фарғона водийсининг ижтимоий-сиёсий фаолиятида алоҳида аҳамият касб этган.

Ҳамза миллий истиқлол ғояларининг мусиқа, халқ куйлари воситасида, кўшиқлар шаклида халқ қалбига тезроқ ва таъсирлироқ кириб бориши мумкинлигини яхши тушунган. Шоир ўзининг биринчи Жаҳон уруши арафасида ёзган “Йиғла Туркистон” шеърисида миллатни жаҳолат, истибдод, илмсизлик туфайли фажеъ аҳволга тушган Туркистонни йиғлашга даъват этади: сен шундай йиғлагинки, ҳатта “руҳсиз танлар тебрасин”, сени шундай аҳволга солган, ўзи зиллатга, хорликка ботган миллат уйғонсин!-деб куйидаги сатрларни битади:

Дариғ тутманг илм учун кетса молу жон,
Ўқув фарзлиги минг йўл Қуръонда фармон,
Маърифатсиз тонулмас аҳқому имон,
Илмсизга айтулмас комил мусулмон.
Йиғла, йиғла, Туркистон, йиғла, Туркистон,

Рухсиз танлар тебрансун, йиғла, Туркистон.

Шоирни қийнаётган, унинг фарёд чекишга сабаб бўлаётган нарса миллатнинг илмсизлиги, бу илмсизлик оқибатида ўзига “Ўлмасиндан илгари жисмига кафан бичгани” – деб қуйидаги сатрларни ёзади:

Бўғзи сори тўлгунча ғафлат шаробин ичган,

Ўлмасиндан илгари жисмига кафан бичган,

Умид риштасин кесуб, ору номусдан кечган,

Боғлу қўлинг, Туркистон, нобакорларму чечган?[4,388-389]

Ушбу сатрлардан кўришиб турибдики, Ҳамза миллатнинг шаклланишида, озодликка эришишида илм-фан, маърифат бирламчи аҳамиятга эга эканлигига эътиборни қаратади.

Ҳамзанинг “Миллий ашулалар учун миллий шеърлар мажмуаси”га мансуб “Сафсар гул” тўпламига мардикорликка олинган ўзбекнинг юртдан узокдаги хору зорликда кечган ҳаётини тасвирловчи шеърлари кирган. Уларда мардикорларнинг ички хис-туйғулари, эл-юртига бўлган чексиз муҳаббати, соғинчи ўз ифодасини топган. Шунингдек, у мардикор олиш воқеаси мустабид тузумнинг миллатни таҳқирловчи, уни абадий тутқунликда сақловчи тадбири эканлигини “Фарғона фожиалари” асарининг “Истибдод қурбонлари” қисмида рус мустамлакачиларини аёвсиз фош этади.

Шоир ўзининг “Ийди қурбон” (Садойи Туркистон), “Эътибор” (Садойи Фарғона) каби мақолаларида миллатни ярамас иллатлардан, фақирликдан, хурофотдан қутқарувчи бирдан-бир йўл илм-маърифатдир, деган ғояни илгари суради ва бою камбағал, зиёлию дин пешволари – ҳаммаларининг қўлни-қўлга бериб, янги усули жаҳид мактабларига кўмак беришларини таъкидлайди. Ҳамза миллий айирмаларга, синфий табақаланишларга кескин қарши чиқади. Унинг фикрича, фақат бирлик билангина миллатни жаҳолат ботқоғидан, калокликдан, турғунликдан, истибдод куллигидан қутқариш мумкин.

Ҳамзанинг 1917 йил Октябрь тўнтаришигача бўлган ижодидаги асосий ғоя маърифатпарварликдир, у бу даврда жаҳид адабиётининг йирик намояндаси сифатида бадий ижоднинг ҳамма имкониятларидан, турларидан фойдаланди.

Фарғона водийсидаги жаҳидчилик ҳаракатининг яна бир йирик вакили асли андижонлик бўлган Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпондир. Унинг шаклланишида муҳим аҳамият касб этган ҳодисалардан бири унинг Заки

Валидий билан танишуви бўлган. 1912 йилда Заки Валидийнинг “Турк ва татар тарихи” номли китоби нашр этилиб, қисқа муддатларда унга катта шухрат олиб келади. Шу вақтларда 15 ёшга тўлган Абдулхамид ҳам бошқалар қатори мазкур китобни зўр иштиёқ билан ўқиб чиқади. Китобдан таъсирланган ёш шоир китоб муаллифига миннатдорчилик мактубини ёзиб, Андижонга таклиф қилади. Тақдирнинг тақозоси билан Қозон университети Заки Валидийни 1913 йилнинг охирида Фарғона водийсига илмий сафарга юборади. Олим Андижонда экан, Назир Тўракул(машхур Назир Тўрақулов, давлат ва жамоат арбоби) билан бирга Абдулхамидлар уйида бўлади[5,98-101] ва уларнинг(Заки Валидий ва Чўлпон. А.Қ.) муносабатлари 1920 йилларгача давом этади.

1914 йил Тошкентда Мунаввар Қори Абдурашидхонов билан танишиш Чўлпоннинг миллий уйғониш ҳаракати намояндаси сифатида шаклланишида муҳим омил бўлди. Айниқса, Туркистон аҳолисининг иқтисодий, ижтимоий ва маданий қолоқлик шароитида яшаётганининг асосий сабабини Россиянинг мустамлакачилик сиёсатида кўрган Чўлпон бошқа жадидлар қатори, ўз асарлари билан халқнинг маданий ва маърифий савиясини кўтаришга киришган.

Чўлпоннинг адабий ижоди 1913-1914 йилларни ўз ичига олган бўлиб, Андижоннинг ижтимоий ва маданий ҳаёти ҳақида хабарлар ёзиш билан бошланади. Унинг матбуотдаги дастлабки шеър ва мақолалари 1914 йилдан кўрина бошлайди. Жумладан, “Садой Туркистон” газетаси 1914 йил 14 апрель сонидан Мунаввар Қори Абдурашидхонов 15 яшар Абдулхамиднинг “Туркистонли қардошларимизга” шеърини муштарийларга ҳавола этар экан, у ўзининг ўқувчиларни ёшгина қалби билан ёруғлик ва илм-маърифатга, маориф йўлига бошланганидан мамнунлигини яширмаган ва унинг келажагига катта умид билдирган эди.

1917 йил Февраль инқилобининг рўй бериши тараққийпарвар зиёлилар дунёқарашини ўзгартириб юборди. Шу жумладан, Чўлпон ҳам мустақиллик учун кураш энди тарғибий-ташвиқий даврдан амалий фаолият босқичига ўтганини англади. Чўлпон Туркистон мухторият ҳукуматининг барпо этилиши ва уни шаклланишида фаол иштирок этиб, мухториятни шарафловчи “Озод турк байрами” шеърини ёзди ва бу шеър ўзбек давлатчилиги тарихида илк мадҳия бўлди.

Тарихий давр ва тарихий шароит Чўлпондан муҳаббат ва табиат лирикасидан кўра шу даврдаги ўзбек халқининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий аҳволини яхшилашга қаратилган асарлар ёзишни тақазо этади. Ватан ва миллат манфаати билан яшаган шоир большевиклар олиб борган сиёсатнинг мустамлакачилик моҳиятини фош этишга, халқни зулм ва зўравонликка қарши ҳуррият учун курашга даъват этадиган шеърлар ёзди. Шунингдек, шу маънода 20-йилларда ёзган “Ойдин кечаларда”, “Қор қўйнида лола”, “Новвой қиз” каби ҳикояларида ўзбек хотин-қизларининг аянчли тақдирини очиб берган.

Чўлпон шеърятининг севимли мавзуларидан бири хотин-қизлар озодлиги бўлган. У бу масалани истиқлол учун курашнинг таркибий қисми деб билди. Шоир наздида истебдоднинг энг оғир юки улар зиммасига тушган эди. Биргина мустамлакачилик эмас, ўз ичимиздаги мутаассиблик, жаҳолат азобини кўпроқ улар тортганлигини таъкидлайди. Аёлларга нисбатан шафқатсиз муносабатларни очиб беришга ҳаракат қилади. Улар тилидан айтилган қўйдаги сатрларда ҳам жуда катта ҳаққат борлиги фикрларимизни тасдиқлайди.

Кулган бошқалардир, йиғлаган менман,

Ўйнаган бошқалар, инграган менман.

Эрк эртақларини эшитган бошқа,

Қуллик қўшиғини тинглаган менман...

Бир томонда, эрк, мустақиллик учун кетаётган шафқатсиз кураш, иккинчи томондан, очлик-қаҳатчилик. Бир томонда, миллат ичида яратилган “синфий кураш”, иккинчи ёқда жаҳолат, мутаассиблик (ўта фидойилик). Бундай ҳолат шоирни ларзага солади. Айни пайтда, бу курашларнинг ҳар бири ҳаёт-мамот кураши бўлиб, бири иккинчиси билан боғланиб кетган эди. Лекин аҳамиятига кўра энг муҳими истиқлол, эрк учун кетаётган кураш бўлган. Шуларни ўйлаган шоир ўзининг “Улуғ йўлда” номли шеърида юксак мақсадларга эришиш йўллари кўрсатишга ҳаракат қилган. Шу тариқа, у ватандош ва миллатдошларини юксак виждон билан яшашга ундайди.

Фарғона водийси жадидчилик ҳаракатининг фаол иштирокчиси миллий ўйғониш даврининг ижодкорларидан бири Исҳоқхон тўра Ибрат асли Наманган томондан бўлса-да, умрининг асосий қисми Қўқонда ўтган. Исҳоқхоннинг Қўқон мадрасаларида таҳсил кўрган йиллари (1878-1886)

Фарғонада водийси маданий ҳаётида, маорифида катта ўзгаришлар содир бўлаётган даврига тўғри келди. У Қўқон адабий муҳитининг йирик намоёндалари Муқимий, Фурқат, Муҳйи, Завқий, Нодим, Ҳазинийлар билан ижодий алоқада бўлган.

Туркистон жадидлари каби Ибрат ҳам ўз халқини мутаққий миллатлар билан тенг кўришни истаган. Буни мактаб-мадрасаларни тубдан ислоҳ қилиш орқали эришиш мумкинлиги англаб етган. Шунинг учун ўзининг бор куч-ғайратини, билимини жадид намоёндалари билан бирлаштиришга ҳаракат қилган. Жумладан, Исҳоқхон тўра Ибрат Тошкент жадидлари раҳбарлик қилган “Садойи Туркистон”, Фарғонадаги “Садойи Фарғона” каби газеталарида ўз асарлари билан иштирок этган.

Исҳоқхон тўра Ибрат жаҳон илми ва маданиятида яратилган ҳар бир илғор янгиликдан ўз халқини баҳраманд этишга ҳаракат қилди. 1809 йили ташкил қилинган “Фотографияи Исҳоқия”, 1910 йили Тўрақўргон аҳолиси учун бунёд этилган истироҳат боғи буни тасдиқлайди.

Исҳоқхон тўра Ибрат ижодидаги етакчи ғоя илм-маърифат, маданият ва техника янгиликларини тарғиб қилиш ғоясидир. У халқнинг иқтисодий-маданий ҳаётига хизмат қилувчи, унинг мушкулларини енгиллаштирувчи, узоғини яқин қилувчи илм-фанни, техникани тарғиб этди. Исҳоқхон тўра Ибрат меҳнаткаш халқ бошидаги оғир ҳаёт, қашшоқлик, мамлакатдаги қалокликда, халқнинг нодонликда қолганининг сабабларини аниқлашга, ундан қутқариш йўллари топишга ҳаракат қилди. Бир неча тараққий этган мамлакатларда бўлган Ибрат халқни зулматдан, мамлакатни қалокликдан қутқарувчи бирдан-бир йўл илм-маърифатни эгаллаш деб тушунади[4,177].

Муҳаммадшариф Сўфизода XIX аср охири XX аср бошларидаги ўзбек маданиятининг кўзга кўринган вакиллари билан бири бўлиб, маърифатпарвар, мураббий сифатида ҳам маориф ва маданиятимиз тарихида салмоқли ўринга эга. У ўнинчи йиллардаёқ янги усул жадид мактабларини очиб, болаларга дарс берган, илм-маърифатни кенг халқ орасига ёйишга жонбозлик кўрсатган кишилардан бири сифатида Фарғона водийсида шухрат топди. 1913 йилнинг охирига келиб Чустда янги усул жадид мактабини очди ва унинг пештоғига “Мен ул буёқчиманки, мактаб хумуда ранг бериб, қора чаппаларни ўн икки ойда оқ қиламан”[6,6], деб ёзиб қўйган. Муҳаммадшариф Сўфизода

биргина “усули жадид” мактаби муаллими эмас, у аввало, тиксўз, ҳақиқатпараст шоир бўлган.

Кўриниб турибдики, бу даврда жадидлар ижтимоий-сиёсий куч сифатида майдонга чиқдилар. Халқ эса уларда ўз ҳимоячиларини хис этди. Айниқса, Туркистоннинг бошқа ўлкаларида бўлгани каби Фарғона водийси жадидчилик ҳаракати ҳам сиёсий маърифатпарварликдан Жадид фирқаси даражасига кўтарилиб, барча халқларнинг тақдирини ўйлаб иш кўрадиган демократик жараённинг энг саводли, олийжаноб намоёндаларига айландилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. 2002. 3-том. –Тошкент: -Б. 519
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: Ўзбекистон. Т. 1. –Б. 471
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият. 2008. –Б. 49
4. Миллий Уйғониш даври ўзбек адабиёти. –Тошкент: Маънавият. 2004. –Б. 177, 386, 387, 388-389
5. Заки Валидий. Хотиралар. Анқара. 1999. //Нашрга тайёрловчи Исанбика Туган. –Б. 98-101
6. Расулов Т. Шоир Сўфизода ҳақида. (Сўфизода. “Тароналар” китобида). – Тошкент: Маънавият. 1968. –Б. 6
7. Қамбаров А.А., Нажметдинова М.М. Ёшларнинг баркамол бўлиб шаклланишларида ижтимоий сиёсат. ҚарДУ хабарлари. 2022. 4/2. (54)
8. Xusanovna, D. N. (2023, April). BOLALAR FALSAFASI VA UNING SHAXS RIVOJIDAGI O'RNI. In *E Conference Zone* (pp. 73-78).
9. Djalalova, N. (2023). YOSHARNING ESTETIK TAFAKKURINI TARBIYALASH VA YUKSAKTIRISHDA MUSIQIY MADANIYATNING O'RNI. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, 2(4), 7-10.
10. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 353-359.
11. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ

НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. “JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN”. JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE 249-253 bet.

12. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOIIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 254-266.

13. Najmetdinova, M. . (2023). YOSHLAR AXLOQIY TARBIYASINI YUKSALTIRISHDA OMMAVIY-MADANIY TADBIRLARNING FALSAFIY TAHLILI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(6), 17–24.

14. Najmetdinova, M MAҚOM SANЪATI VA UNING ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ДУНЁҚАРАШИГА ТАЪСИРИ *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2023

15. MM Najmetdinova - YOSHLARNING ESTETIK TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA–AJDODLAR MEROSINING TUTGAN O'RNI *Finland International Scientific Journal of Education ...*, 2023

16. Arzimatova, I. M. (2020). Spiritual Culture Of Personality And Artistic And Aesthetic Changes. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(11), 160-165.

17. Arzimatova, I. M. (2022). Relationship Of Aesthetic Culture And Spirituality Of Personality. *The American Journal of Applied sciences*, 3(02), 100-104.

18. Arzimatova, I. M. (2021). Women's Rights in Government of a Democratic Society. *Eurasian Scientific Herald*, 2, 23-27.

19. Arzimatova, I. (2022). THE MAIN ASPECTS OF THE MORAL AND AESTHETIC CULTURE OF THE LEADING CADRES IN THE NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF SOCIETY. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(1), 63-72.

20. Arzimatova, I. M. (2021). The Role of the Family Environment in Personal Education. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 13-17.

21. Arzimatova, I. M., & Muminov, J. (2021). Information Of The Educational Process And Education Of A Developed Generation. *The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research*, 3(04), 36-41.

22. Madimarovna, A. I., & Madaminovich, M. J. (2020, December). The place of aesthetic and artistic culture in the spiritual life of society and the individual. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 177-178).

23. Madimarovna, A. I. (2020). The Role of Art in Youth's Aesthetic Education. *Cross-Cultural Communication*, 16(1), 121-123.
24. Madimarovna, A. I., & Madaminovich, M. J. (2020, December). THE ISSUE OF FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL VIRTUES IN YOUNG PEOPLE. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 175-176).
25. Madimarovna, A. I. (2022). The Role of Managers with Modern Knowledge in Improving Management Efficiency. *International Journal of Culture and Modernity*, 14, 78-81.
25. Arzimatova, I. (2019). Art industry development of society and society culture. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(1), 129-134.
27. Madumarovna, A. I., & Anatolevna, S. A. (2021). IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION ISSUES OF DEVELOPMENT OF ETHICAL AND AESTHETIC CULTURE.
28. Madimarovna, A. I. (2021). RENEWAL OF SOCIETY AND REPRESENTATION OF ART CULTURE. *World Bulletin of Social Sciences*, 5, 159-161.
29. Arzimatova, I. (2022). THE MAIN ASPECTS OF THE MORAL AND AESTHETIC CULTURE OF THE LEADING CADRES IN THE NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF SOCIETY. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(1), 63-72.
30. Арзиматова, И. М. (2019). СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ. In *Условия социально-экономического развития общества: история и современность* (pp. 9-12).
31. Арзиматова, И. М. (2016). К вопросу о созидательном потенциале национальной эстетической культуры в гражданском обществе. *Молодой ученый*, (3), 1112-1114.
32. Арзиматова, И. (2022). Раҳбар кадрларда ахлоқий-эстетик маданиятни ривожлантиришнинг ижтимоий-фалсафий зарурати. *Общество и инновации*, 3(2), 138-144.
33. Arzimatova, I. (2019). Aesthetic education, its features and structure. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(6), 219-222.
34. Arzimatova, I. M. (2020). Spiritual Culture Of Personality And Artistic And Aesthetic Changes. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(11), 160-165.

35. Arzimatova, I., & Tursunov, B. (2021). THE ROLE SOCIAL FACTORS IN THE SPIRITUAL DEVELOPMENT PERSONALITY. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(2), 163-170.
36. Арзиматова, И. М. (2020). Искусство как своеобразное средство воспитания. *Вестник педагогики: наука и практика*, (51), 116-117.
37. Арзиматова, И. М. (2019). Процесс глобализации и формирование чувства патриотизма у молодёжи. In *перспективные области развития науки и технологий* (pp. 20-22).
38. Арзиматова, И., & Муминов, Ж. (2019). Взаимосвязь экологического и эстетического образования. In *Актуальные вопросы развития современной науки и образования* (pp. 234-236).
39. Нажметдинова М.М.Қамбаров А The Role Of Bukhara Jews In The Development Of NatiaonalMakom Art The American Journal of Social Science and Education Innovations (ISSN-2689 100x) Impact Factor 2021: 5.857 April 30,2021 Pages:747-753
40. Нажметдинова М.М. У.Рахмонов А.Эргашев The Role and Importance of Music Clubs in The Leisure of Young People *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* <https://zienjournals.com> ISSN NO:2770-2367 Date of Publication:22-11-2021 A Bi-Monthly,Peer Reviwed International Journal Volume 2 47-49
41. Нажметдинова М.М S.Mannopov, I.Nazarova, Sh.Ataboyeva, J.Мо'ydinov Analisis of research on aesthetic features of uzbek folk music *Turkish online journal of qualittitave Inquiru (TOJQI)Volume 12,ISSue 10 Oktober 2021:3528-3533*

Research Science and Innovation House